
ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	5
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФУНДАМЕНТАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПРАВА ЛЮДИНИ НА РЕПРОДУКТИВНЕ ВІДТВОРЕННЯ	9
1.1. Соціобіологічна сутність людини як основа її природних прав	9
1.2. Вроджена потреба до продовження роду як фундаментальний базис права людини на репродуктивне відтворення	26
1.3. Методологічні засади дослідження права людини на репродуктивне відтворення	48
Висновки до Розділу 1.	72
РОЗДІЛ 2. СУТНІСТЬ ПРАВА ЛЮДИНИ НА РЕПРОДУКТИВНЕ ВІДТВОРЕННЯ	75
2.1. Поняття та ознаки права людини на репродуктивне відтворення, його співвідношення з репродуктивними правами	75
2.2. Зміст права людини на репродуктивне відтворення	101
2.3. Місце права людини на репродуктивне відтворення та його співвідношення з іншими правами людини	141
2.4. Принципи реалізації права людини на репродуктивне відтворення	162
2.5. Гарантії та форми захисту права людини на репродуктивне відтворення	191
Висновки до Розділу 2.	214
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА РЕПРОДУКТИВНЕ ВІДТВОРЕННЯ У ІНОЗЕМНОМУ ПРАВІ ТА ШЛЯХИ ЙОГО УДОСКОНАЛЕННЯ У ВІТЧИЗНЯНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ	221
3.1. Генезис закріплення права людини на репродуктивне відтворення у міжнародно-правових актах	221

3.2. Порівняльно-правовий аналіз регулювання права людини на репродуктивне відтворення та пов'язаних із ним прав у законодавстві зарубіжних держав	241
3.3. Регулювання права людини на репродуктивне відтворення та окремих правомочностей, які складають його зміст, у законодавстві України	266
3.4. Шляхи удосконалення законодавства України у сфері правового регулювання права людини на репродуктивне відтворення	279
Висновки до Розділу 3	305
РОЗДІЛ 4. ОБСЯГ ЗДІЙСНЕННЯ ЛЮДИНОЮ ОКРЕМИХ ПРАВОМОЧНОСТЕЙ У РЕПРОДУКТИВНІЙ СФЕРІ ЯК СКЛАДОВА ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ НАРОДОНАСЕЛЕННЯ	312
4.1. Державна політика у сфері народонаселення як важливий чинник реалізації людиною права на репродуктивне відтворення та пов'язаних з ним репродуктивних прав	312
4.2. Співвідношення права на життя та права на репродуктивний вибір при штучному перериванні вагітності або відмови від імплантації ембріона	335
4.2.1. Право на штучне переривання вагітності та редукації ембріона при здійсненні репродуктивного вибору та його співвідношення з правом на життя	335
4.2.2. Право на відмову від імплантації ембріона при здійсненні репродуктивного вибору та його співвідношення з правом на життя	360
4.3. Право на клонування та особливості втручання у геном людини при її репродуктивному відтворенні	367
Висновки до Розділу 4	382
ВИСНОВКИ	387
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	393

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ООН	– Організація Об'єднаних Націй
СК України	– Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року
ЦК України	– Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року
Порядок від 09.09.2013 №787	– Порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій, затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 09.09.2013 №787
МОЗ України	– Міністерство охорони здоров'я України
п.	– пункт
ст.	– стаття
ст. ст.	– статті
ч.	– частина
CRISPR/Cas	– clustered regularly interspaced short palindromic Repeats

ВСТУП

Інноваційні здобутки сучасності у репродуктивній сфері, можливість редагування генома живої істоти, клонування, допоміжні репродуктивні технології зумовлюють необхідність нового осмислення прав людини на цьому напрямі. Прорив науки, який спостерігається упродовж останніх двох десятиліть щодо заморожування гамет і ембріонів, екстракорпорального запліднення, розроблення методики редагування генома вимагає від юристів своєчасного і комплексного реагування на ці явища, розроблення і впровадження відповідних норм, які повинні їх регулювати та, окрім іншого, забезпечити реалізацію прав людини у цій сфері, а також їх гарантування та захисту. В іншому разі прогалини, які матимуть місце, будуть вимушено заповнюватися аналогією, що не завжди доречно, особливо відносно такого принципового питання, як права людини, передусім у такій делікатній сфері, як репродуктивне відтворення.

Досягнення у біології, медицині, генетиці, хімії якісно видозмінили можливості людини у продовженні власного роду. У зв'язку з цим традиційні уявлення про сім'ю, родину, батьків і дітей втрачають ту монументальність, яка була притаманна цим поняттям до останнього часу та потребують їх корегування з фактичними реаліями. Так, наявність двох генетичних матерів, зачаття дитини після смерті батьків чи одного з них, запобігання генетичним спадковим захворюванням, відкладене батьківство вже стали реальністю.

Особливого розвитку набули допоміжні репродуктивні технології, у тому числі екстракорпоральне запліднення, сурогатне материнство, удосконалюється технологія пронуклеарного перенесення ядер.

Водночас сучасні дослідження права людини на репродуктивне відтворення й надалі здебільшого його розглядають або як складову інших прав, або через призму більш широких понять, таких як «репродуктивні права», «соматичні права» тощо. У деяких випадках, хоча науковцями і виділяється окремо право на репродуктивне відтворення (право на продовження роду), проте воно розглядається через призму цивільного, сімейного, кримінального чи інших галузей права.

Зокрема, у контексті права на життя його розглядали Н.І. Беседкіна, А.М. Зайцева, Я.П. Кузьменко, М.А. Мокосєєва, Г.Б. Романовський, Б.С. Щербина та інші, права на охорону здоров'я – Л. Красавчикова, Е.Е. Мухамєдова І.Я. Сенюта, Н. Тюхтій та інші, через призму цивільного права – Т. Кириченко, О.О. Пунда, Н. Старікова, Р.О. Стефанчук тощо, сімейного права – А.О. Дутко, М.Р. Заболотна,

Ю. Цифра, О.А. Татаренцева та інші, кримінального – К.В. Дядюн, Н.В. Кручиніна, Н.М. Ярмиш тощо, а конституційного – Ю.М. Бисага, Д.М. Белов, Є.Г. Соловійов та інші. Як частину соматичних прав репродуктивні права вивчали А.І. Ковлер, М.А. Лаврик, А.Б. Мезяєв, О.М. Нестерова, А.М. Солнцев, Р.М. Хажинський тощо. В аспекті міжнародного права його досліджували К.В. Ксьондзик, В.А. Внукова тощо, а з позиції застосування допоміжних репродуктивних технологій А.П. Головащук, І.І. Гринів, М.А. Мянукян, О.В. Рябенко та інші.

Значна увага науковців відведена окремим методикам допоміжних репродуктивних технологій, постмортальній репродукції, донації гамет та ембріонів. Їх вивчали Г.В. Анікіна, А.В. Майфат, З.В. Ромовська, І. Рубець, К.Н. Світнев, С.Г. Стеценко, Є.М. Щербина тощо.

Відаючи належне значній кількості фундаментальних і змістовних праць, які присвячені правам людини у репродуктивній сфері, доводиться констатувати, що ними переважно розглядається лише певна частина кола дискусійних питань без здійснення комплексного дослідження та, у результаті такої фрагментарності, істотно ускладнюється завдання щодо розкриття таких важливих питань, як зміст, місце права людини на репродуктивне відтворення серед інших прав людини і громадянина.

Більше того, незважаючи на те, що вказане право перш за все обумовлено вродженою потребою у продовженні роду, внаслідок оперування занадто абстрактними поняттями, такими як «репродуктивні» чи «соматичні» права окремі дослідники відкидають ідею, що дане право належить до природних прав людини.

Зазначене вище зумовлює необхідність комплексного детального дослідження права людини на репродуктивне відтворення саме як окремого фундаментального права, яке внаслідок цієї фундаментальності є надгалузевим та у подальшому знаходить втілення в багатьох галузях права.

Слід визнати, що на відміну від багатьох інших держав законодавство України з питань регулювання правовідносин у репродуктивній сфері вимагає суттєвого удосконалення. Не дивлячись на чисельні законопроекти Верховна Рада України до цього часу не прийняла закон, який повинен регулювати підстави і порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій, принципи, якими мають керуватися при їх застосуванні, особливостей здійснення державної політики у сфері народонаселення тощо.

Така правова невизначеність створює підґрунтя для зловживань, унеможливорює якісні гарантування і захист прав людини у цій сфері. Це при тому, що згідно зі статтею (далі – ст.) 51 Конституції України сім'я, дитинство,

материнство і батьківство охороняються державою, а відповідно до ст. 16 – збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави.

Крім того, монографічне дослідження було б не повним без вивчення іноземного досвіду регулювання прав людини на цьому напрямку, практики міжнародних судових інстанцій, у тому числі Європейського суду з прав людини, а також органів конституційної юрисдикції. Компаративний підхід дозволяє відібрати найбільш успішні моделі правового регулювання дискусійних питань, таких як: правомірність застосування окремих репродуктивних методик, посмертна репродукція, вибір статі, анонімність при донації та інше і накласти їх на вітчизняне законодавство з урахуванням національної специфіки, менталітету, правових традицій тощо.

За таких обставин дослідження природи, змісту та місця права людини на репродуктивне відтворення, особливостей його правового регулювання у різних країнах дозволить відшукати найбільш оптимальний варіант закріплення цього права в законодавстві України.

Виняткове значення досліджувана тематика має для формування державної політики народонаселення. На відміну від більшості держав світу в Україні спостерігається депопуляція населення. Складна екологічна ситуація, небажання мати дітей у ранньому віці, інші об'єктивні та суб'єктивні фактори призводять до зростання кількості людей, які мають проблеми з фертильністю. Стабілізація кількості населення та повернення до збільшення його чисельності стає одним з національних викликів, що не можливо без проведення цілеспрямованої, ефективної політики на даному напрямі. Одним з головних елементів її проведення повинне стати саме законодавче закріплення прав людини у репродуктивній сфері, що сприятиме реалізації принципу правової визначеності, створенню реальних стимулів для зміни репродуктивної поведінки та репродуктивних установок і, як результат, збільшення кількості дітей та, відповідно, населення.

Принагідно хочу подякувати своїм батькам, які завжди вірили у мене, дружині та сину, що надихали на написання цього дослідження, сестрі, яка надала неоціненну допомогу як висококласний медичний працівник, а також науковому консультанту, без якого ця праця навряд чи з'явилася на світ.

*Що найстрашніше в житті для людини?
Власна смерть? Ні. Найстрашніше – це побачити
смерть своїх дітей. Чому це так нестерпно боляче
і позбавляє всіх життєвих сил? Не тільки тому,
що це несправедливо. Є й інші аспекти.*

Розділ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФУНДАМЕНТАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПРАВА ЛЮДИНИ НА РЕПРОДУКТИВНЕ ВІДТВОРЕННЯ

1.1. Соціобіологічна сутність людини як основа її природних прав

Права та свободи людини були і є об'єктом пильної уваги провідних вітчизняних і зарубіжних наукових шкіл. Еволюція теорії прав і свобод людини свідчить про те, що на різних етапах розвитку суспільства поряд з привнесенням в неї різних гуманістичних ідей змінювалися і уявлення про їх природу.

Процес правової глобалізації та усвідомлення багатьма громадянами своїх прав як вищої соціальної цінності, наукові відкриття у медицині, хімії, біології, у тому числі ролі генетики, гормонів у поведінковій діяльності дали стимул для розвитку антропологічного напрямку в теорії прав людини, переосмислення загального ставлення до них.

Права людини – це одна з фундаментальних концепцій людської цивілізації, вона відіграла і продовжує відігравати роль одного з векторів у розвитку суспільства [1, с. 23].

Сучасна вітчизняна юриспруденція багато в чому зберегла соціоцентричну парадигму права, згідно з якою метою і ціллю правового регулювання були суспільні відносини, людина ж розглядалася як їх учасник, поведінка якої регулювалася за допомогою різного роду норм, головне місце серед яких займало право. Звідси й трактування людини у більшості галузей права як «фізичної особи» і «громадянина» [2, с. 130].

У зв'язку з цим більш складна за своєю побудовою і змістом соціобіологічна природа людини, що визнана медициною, психологією, демографією та іншими гуманітарними науками, практично не знаходила свого відображення у праві.

Водночас на сьогодні категорія прав людини вийшла за межі власне юриспруденції і розвивається також соціологічною, філософською, антропологічною думкою; проблеми прав людини постали в релігійних догмах, біоетиці, медицині тощо.

Як відомо із загального наукознавства, першим кроком у пізнанні будь-якого явища має бути формування й визначення терміно-поняття про нього. Це положення повною мірою стосується й феномену, який відображається терміно-поняттям «права людини» (чи-то «людські права») [3, с. 10].

Інститут прав і свобод людини та громадянина є одним із найважливіших інститутів правового статусу особи. Щоб скласти правильне уявлення про нього необхідно виходити з характеру та змісту відносин і зв'язків, які складаються між суспільством, державою й колективом, з одного боку, і їхніми членами – з іншого.

Передумовою виникнення прав людини є об'єктивна потреба в забезпеченні для всіх людей умов існування (право на життя, на харчування, на свободу пересування, на створення сім'ї і т.д.). Такі права мають відношення до людини як істоти біологічної, відображають постійність основоположних якостей людського роду [4, с. 169].

Права людини – це міра рівності, свободи і справедливості, які притаманні людині незалежно від раси, національності, соціального походження і статусу, релігійної приналежності, місця проживання, громадянства і т.д. Це невідчужувані права, що належать людині у силу народження як особистості [1, с. 24].

С.Б. Булеца підкреслює: «В Україні права людини, які чітко сформульовані Європейським законодавством, права, що реалізуються в країнах-членах ЄС, права, на які, природно, має право кожна людина, не реалізовані» [5, с. 147].

Як і у більшості випадків щодо визначення основних дефініцій у правознавстві науковці не зійшлись у єдиному висновку, що слід розуміти під таким багатовимірним поняттям як права людини. Більше того, права людини – історично мінлива категорія, яка еволюціонує та змінюється разом із суспільством і державою. Погоджуємося з О.Ф. Фрицьким у тому, що основні права і свободи, тобто певні можливості, які необхідні для існування та розвитку людини в конкретних історичних умовах об'єктивно визначаються досягнутим рівнем (економічним, духовним, соціальним) розвитку людства [6, с. 160].